

PADEC FAŠIZMA IN KAPITULACIJA ITALIJE PRED PETINDVAJSETIMI LETI

TONE FERENC

Letos poleti je preteklo petindvajset let, odkar je v južnem delu Evrope prišlo do zelo pomembnih dogodkov, tj. do padca fašizma 25. julija in do italijanske kapitulacije 8. septembra 1943, pri nas pa do velikega razmaha narodnoosvobodilne borbe in do njenih največjih in najpomembnejših, zgodovinskih manifestacij.

Oba dogodka sta zaključila obdobje, ko se je spričo velikega preobrata na svetovnih bojiščih, hudih porazih osnih sil v Rusiji in v Afriki ter velikega porasta narodnoosvobodilnih gibanj v vseh slojih italijanske družbe vedno bolj krepilo nezadovoljstvo nad Mussolinijem in njegovim zavezništvom s Hitlerjevo Nemčijo.

Zlasti se je spričo vedno slabšega gospodarskega položaja širilo in krepilo nezadovoljstvo med italijanskim ljudstvom, in sicer po zaslugi protifašističnih sil, ki so v novih razmerah oživele ali pa se še trdneje organizirale in povečale svojo aktivnost ter razširile svoj vpliv med množicami. Viden izraz tega ljudskega nezadovoljstva so bile zlasti velike stavke v severni Italiji (Turin, Milan, Genova), ki so po zaslugi komunistične partije Italije iz mezdnega gibanja prerasle v močno politično akcijo proti fašizmu in vojni ter dale nov zalet protifašističnemu gibanju. Le-to je v pozni pomladi leta 1943 postavilo italijanskemu kralju Viktorju Emanuelu III. zahtevo, naj odstrani Mussolinija.

Toda kralj se je medtem že naslonil na druge sile, s katerimi so ga vezali razredni interesi in ki so, nezadovoljne s fašizmom, tudi pripravljale udar proti Mussoliniju. Te sile, ki so se bolj ali manj neposredno udeležile državnega udara, so bile različne: velika kapitalistična buržoazija in Vatikan, odpadli fašistični voditelji, predstavniki starega političnega sistema iz predfašističnih časov, generaliteta in dvorni krogi. Posamezne skupine, ki so pripravljale državni udar, so hitele, ne samo da bi prehitale druga drugo, temveč da prehitijo množice. Zato strmoglavljenje fašizma v Italiji ni bila revolucionarna akcija, temveč zgolj državni udar, palačna zarota.

Te sile niso bile toliko nasprotnice fašizma ali Mussolinija samega, temveč njegovega zavezništva s Hitlerjevo Nemčijo, in sicer toliko bolj, kolikor večje poraze so doživljale osne sile na frontah in kolikor bolj so se sile protifašistične koalicije bližale Apeninskemu polotoku. Gojile so celo utvaro, da bi Mussolini

vendarle lahko pretrgal zavezništvo s Hitlerjem in potegnil Italijo iz vojne ali da bi lahko pregovoril Hitlerja, naj sklene separatni mir s Sovjetsko zvezo, da bi nato vodili vojno samo proti zahodnim silam, ki so se približevale Italiji. Ko pa so spoznale, da Mussolini tega noče ali ne more storiti, so šele sklenile, da ga odstranijo.

Samo odstranitev Mussolinija so izpeljali trije: kralj, ki se je zavedal, da manj tvega, če ga odstrani, kakor pa če ga še naprej pusti pri krmilu države, generaliteta, ki se je še najbolj zavedala, da je vojna na strani Nemčije izgubljena, in ki je bila bolj zvesta monarhu kot duceju, in odpadli fašistični krogi, ki so nasprotovali predvsem Mussolinijevi osebni diktaturi poslednjih let, pa bi še vedno radi reševali zavoženi voz fašizma.

Opadli fašistični voditelji so za sejo velikega fašističnega sveta, Mussolinijevega posvetovalnega telesa, ki ga ni bil sklical že od leta 1939, pripravili resolucijo. Prebral jo je nekdanji zunanji minister Dino Grandi. V njej so zahtevali, naj Mussolini vrne kralju poveljstvo nad italijanskimi oboroženimi silami, in pri glasovanju so dobili večino. To je bila za kralja priložnost, da Mussolinija na legalen način odstrani tudi z vodstva države. Mussolinija so pri izhodu iz kraljeve palače aretirali in odpeljali v konfinacijo, za predsednika vlade pa je kralj imenoval maršala Pietra Badoglioa.

Začelo se je 45 dni vojaške diktature. Badogliova vlada, ki je na množične demonstracije, v katerih je ljudstvo zahtevalo mir in svobodo, odgovarjala s trdimi ukrepi, je ukazala celo »streljati v množice tako kot v sovražnika«, in je le počasi odpravljala fašizem. Po odločnem nastopu ljudskih množic je bila primorana ukiniti fašistično stranko in nekaj njenih najvidnejših ustanov, ni pa razglasila amnestije za politične obsojence, ni osvobodila internirancev in konfinirancev, ni odpravila zloglasnih vojaških sodišč, ki so v zasedenih pokrajinah obsodila mnogo protifašistov, ni odpravila tudi mnogih drugih prilastkov fašističnega sistema. Zato je bila vseskozi v napetih odnosih s protifašističnim gibanjem, ki je zahtevalo korenitejšo odpravo fašizma, ustanovitev nove, politične vlade iz protifašistov in prekinitve vojne.

Na drugi strani pa so se zelo zaostriili odnosi s Hitlerjevo Nemčijo. Le-ta je sicer že prej predvidevala, da lahko v Italiji pride

do državnega prevrata in je tudi že pripravila nekaj vojaških ukrepov, vendar sta tudi Hitlerja iznenadila tako nenaden zlom fašizma in popolna pasivnost fašistične stranke in milice ob prevratu. Po načrtih, pripravljenih vnaprej, je začel pošiljati v severno in srednjo Italijo cele divizije, da bi te v danem trenutku razorožile italijansko vojsko in se postavile po robu silam protifašistične koalicije, ko bi se izkrcale na italijanski obali. Nekaj časa je celo mislil na to, kako bi se z nenadno akcijo polastil dvora, vlade in celo Vatikanu. Prav nič ni verjel kraljevim in Badogliovim izjavam, da bo Italija nadaljevala vojno na njegovi strani.

Badoglioova vlada je res ves avgust iskala izhod iz vojne, in sicer najprej tako, da je iskala posrednike v Vatikanu, nato pa je pošiljala vojaške odposlance v britanska diplomatska predstavništva v nevtralnih državah (Španija, Portugalska). Prizadevala si je pregovoriti zahodne sile, da bi prekinile vojno stanje z Italijo, zagotovile nedotakljivost njenih meja in kolonij iz predfašističnih časov, monarhistično ureditev itd. Toda zahodne sile, ki so politično precej nepripravljene dočakale padec fašizma v Italiji, so morale pod pritiskom napredne javnosti vztrajati pri načelu brezpogojne vdaje. Italijanski vladi ni kazalo drugega, kakor da jo sprejme. Podpisali so jo 3. septembra 1943 v Eisenhowerjevem glavnem stanu v kraju Cassibile pri Sirakuzah na Siciliji, razglasili pa 8. septembra nekaj pred dvajseto uro.

Zahodne sile so se drugi dan izkrcale južno od Neaplja in skupaj z enotami, ki so se bile izkrcale že pred šestimi dnevi na skrajnem južnem delu Apeninskega polotoka, začele osvobajati Italijo. Nemška vojska se jim je krčevito upirala in hkrati razoroževala italijansko vojsko, ki se je pustila razorožiti brez kakšnega posebno močnega odpora. Še nekaj tistih redkih odporov, npr. tudi v Rimu, je bilo kratkotrajnih. Le večjemu delu mornarice je uspelo, da se je prebil do zavezniških pristanišč. Čeprav je bila kapitulacija Italije že tretji hud udarec za Hitlerjevo Nemčijo v tem letu, ga je — tudi po zaslugi velike pasivnosti italijanske vojske — prenesla bolje kot je pričakovala. Ker niti italijanska vojska niti zahodne sile niso izkoristile vseh slabosti nemških pozicij v južni in jugovzhodni Evropi, se je nemška vojska šele po razmeroma daljšem času znašla na tistih položajih, na katerih je že jeseni leta 1943 predvidevala obrambo južne in jugovzhodne strani okrnjene »evropske trdnjave«. Uspelo ji je osvoboditi na Gran Sassu v Abruzzih

tudi konfiniranega Mussolinija, ki je še tisto jesen v severni Italiji ustanovil svojo, pravzaprav pa vazalno državico. Imel je le malo oblasti, v drugih italijanskih predelih pa so bili Nemci celo edini gospodarji.

Najbolj neugodne razmere za nemško stran je kapitulacija Italije povzročila v jugoslovanskih pokrajinah, kjer je bilo že dve leti zelo razvito narodnoosvobodilno gibanje. Leto se je nanjo zelo dobro pripravilo in narodnoosvobodilna vojska je razorožila mnogo italijanske vojske, postala dedič njenega orožja in opreme, osvobodila je razsežne predele in se okrepila z mnogimi tisoči prostovoljcev in mobilizirancev. Čeprav so nemške enote prej ali slej zasedle pomembnejše točke na jadranski obali ali pa na dotedanem italijanskem zasedenem ozemlju, vendarle nikdar niso mogle zasesti vsega ozemlja, ki ga je bil imel dotlej zasedenega italijanski okupator.

Ravno na Slovenskem je znalo narodnoosvobodilno gibanje požeti skoraj vse plodove italijanskega zloma.

Ko je Italija razglasila brezpogojno vdajo vseh svojih oboroženih sil, je narodnoosvobodilna vojska Slovenije s pomočjo aktivistov OF, kurirjev itd. v nekaj dneh razorožila večino italijanske vojske na slovenskih tleh in preprečila, da bi njeno orožje dobili v roke nemški okupator ali pa belogardistični in četniški oddelki. Narodnoosvobodilno gibanje je takrat pozvalo skoraj vse italijanske poveljnike, s katerimi je prišlo v stik, naj se s svojimi enotami pridružijo narodnoosvobodilni vojski v boju proti nemškemu okupatorju, ki je takrat zasedal tudi njihovo domovino. Nikjer drugje, kakor ravno v jugoslovanskih pokrajinah se italijanski vojski ob kapitulaciji Italije ni ponujala tako lepa priložnost, da se upre novemu sovražniku, tj. nemški vojski. To priložnost ji je zlasti omogočalo močno razvito in razširjeno narodnoosvobodilno gibanje jugoslovanskih narodov, ki si je celo prizadevalo, da vključi v protifašistični boj čimveč italijanskih enot in posameznikov. Toda italijanski poveljniki te priložnosti niso znali in tudi niso hoteli izkoristiti. Z izjemo nekaterih enot v Črni gori so skoraj vsi italijanski poveljniki odklanjali sodelovanje z narodnoosvobodilno vojsko ali pa so za sodelovanje postavljali nesprejemljive pogoje. V večini primerov so nato zbežali in prepustili vojake njihovi usodi ali pa so si prizadevali, da jih zberejo in se nato organizirano in z orožjem umaknejo v Italijo, kar pa sta jim onemogočila narodnoosvobodilna vojska in nemški okupator. Celotisti italijanski poveljniki, ki so pozneje postali

visoki funkcionarji italijanskega odporniškega gibanja, kot npr. general Luigi Masini iz Tolmina, so raje pustili razorožiti svoje enote, kakor pa da bi se pridružili partizanom.

Italijanski poveljniki sicer niso marali zlepa ugoditi zahtevi, naj njihove enote odložijo orožje, a so jih narodnoosvobodilna vojska, aktivisti OF, kurirji in v mnogih primerih tudi prebivalci s svojim odločnim nastopom k temu prisilili. Zlasti mnogo italijanske vojske so razorožili na novomeškem in kočevskem območju, v Brkinih, v Vipavski dolini, na Kobariškem in drugod. V celoti je narodnoosvobodilno gibanje razorožilo pehotni diviziji »Isonzo« in »Macerata« ter 1. hitro divizijo »Eugenio di Savoia«, večje dele pehotnih divizij »Lombardia«, »Cacciatori delle Alpi«, »Rè« in »Torino« ter manjše dele divizij »Sforcesca« in »Julia«. S tem je dobila ogromne količine lahkega in težkega pehotnega orožja, precej topništva, motorizacijo in celo kakih 30 tankov ter precej druge vojaške opreme in živil.

Nemška vojska, ki je že pred italijansko kapitulacijo zasedla najpomembnejše železnice na Notranjskem, v Slovenskem primorju in v sosednji Kanalski dolini, ob sami kapitulaciji Italije pa še večja mesta in pristanišča, je razorožila predvsem tiste italijanske enote, ki so bile ob železnicah in v mestih ali ki so se nameravale skozi mesta Trst, Gorica itd. umakniti v Italijo. Vedenje in delovanje nekaterih italijanskih poveljnikov, npr. generala Gambare na Reki in generala Zaninija v Vidmu, je nemški vojski naravnost omogočalo zajetje, razorožitev in internacijo italijanske vojske. Tudi mnogo drugih poveljnikov se razorožitvi ni upiralo in zato na Slovenskem ni znan niti en primer, da bi nemška vojska uvedla represalije proti njim in vojakom, kakor je to storila v drugih jugoslovanskih pokrajinah in v Grčiji, kjer je uprizorila cele pokole italijanskih ujetnikov.

Toda kljub temu je nemška vojska na Slovenskem razorožila le majhen del italijanske vojske, in to predvsem zaradi tega, ker so večino razorožili narodnoosvobodilna vojska, politični delavci itd. ter goloroko ljudstvo. To dejstvo so takrat morali priznati ne samo poveljniki posameznih nemških enot, temveč tudi nemško vrhovno vojaško poveljstvo.

Drugo veliko zmago je narodnoosvobodilno gibanje izbojevalo tisti čas nad belo in plavogardo. Potem, ko se je njun varuh umaknil s slovenskega ozemlja, so se belogardistični in četniški oddelki zatekli pod varuštvo novega, tj. nemškega okupatorja, ali pa so se zbrali in utrdili v močnejših postojankah, da

bi v njih pričakali izkrcaje ameriških in britanskih sil na dalmatinski ali celo na istrski obali. Toda namesto zahodnih sil je prišla narodnoosvobodilna vojska, ki je s hitrimi in nenadnimi sunki obkolila postojanko za postojanko in jih zlasti z zaplenjenim italijanskim orožjem uničila drugo za drugo. In nazadnje so borci Prešernove brigade naskočili poslednjo, tj. turjaški grad, ki mu je belogardistična in četniška posadka že namenila usodo španskega Alcazarja. Posadko, ki je štela več kot 700 oboroženih sovražnikov in v kateri se je demoralizacija spričo pomanjkanja enotnega vodstva, neuspehov belogardistične vojske na drugih območjih in odsotnosti sleherne težko pričakovane pomoči nenehno stopnjevala, so 19. septembra v ognju partizanskega težkega topništva prisilili k vdaji borci II. bataljona Prešernove brigade z naskokom, s puškami in z ročnimi bombami. Zajetje belogardistične posadke na turjaškem gradu je bila tudi velika politična zmaga narodnoosvobodilnega gibanja, saj je bil ujet cvet belogardistične vojske. Od udarca, ki je zadel slovensko kontrarevolucijo v Grčaricah in na Turjaku, si ta dolgo časa ni mogla opomoči in ga še do danes ni mogla preboleti.

Sodni proces proti 21 zagrizenim belogardistom in četnikom, ki je bil čez tri tedne v osvobojenem Kočevju, ni obsodil samo njihovih zločinov, temveč ves sistem kolaboracionizma, kvislinštva in kontrarevolucije. Bil je prvi sodni proces proti vojnim zločincem v drugi svetovni vojni, in sicer še pred konferenco zunanjih ministrov v Moskvi. Nekaj več belogardističnih in četniških oficirjev so takrat obsodila tudi področna vojna sodišča, največ pa so jih partizanska poveljstva vključila v narodnoosvobodilno vojsko.

Poseben dogodek tistega časa pomeni vse ljudska vstaja v Slovenskem primorju in v Istri. Bila je rezultat temeljitega političnega in organizacijskega dela Partije in Osvobodilne fronte, ki sta se v Slovenskem primorju naslanjali na četrtoletni odpor primorskega ljudstva proti fašističnemu nasilju, hkrati pa nenadna in nepričakovana mogočna manifestacija velike, toda do poslednjega dne italijanske okupacije zatirane narodne zavesti in živega protifašističnega razpoloženja skoraj vsega prebivalstva ter iz njiju izvirajoče globoke in organizacijski okvir presegajoče privrženosti Osvobodilni fronti. Bila je nerazdružljiv splet načrtnih in preudarnih priprav ter organiziranosti, kakor tudi nenadnih spontanih odločitev v trenutku, ko se je rušil osovraženi okupacijski režim, novi

okupator pa je bil daleč in šibek, v razpoloženih ljudskih očeh celo popolnoma nemočen in ko se je zdelo, da je konec vojne zelo blizu.

Vstaja se je začela s številnimi demonstracijami primorskih Slovencev, v Trstu pa tudi italijanskih protifašistov, zlasti delavcev, proti italijanskemu okupatorju po vsem ozemlju tudi v velikih mestih. Pod močnim ljudskim pritiskom je morala italijanska uprava v Trstu, Gorici in tudi drugod odpreti ječe in izpustiti politične jetnike in zlasti na podeželju je brezbrežni val vstaje v hipu odplahnil osovraženi italijanski okupacijski aparat, ki se je bil sramotno proslavil z nasilnim raznarodovanjem, političnim in narodnim zatiranjem ter z gospodarskim izkoriščanjem slovenskih in hrvaških ljudi. Vse Slovensko primorje in Istro od večjih mest do poslednje odročne vasice je tiste dni prevevalo vseplošno navdušenje, ki so ga odsevale močna narodna zavest, neponovljiva enotnost in popolna privrženost idejam Osvobodilne fronte. In to nepopisno čudovito razpoloženje je vsem, starim in mladim, moškim in ženskam nadelo na ramena partizanske puške, jih potegnilo v partizanske vrste in jih zlasti na goriški fronti vzpodbudilo k mnogim junaškim dejanjem, ki jih je moral občudovati celo sovražnik.

S številnimi demonstracijami in s sodelovanjem pri razoroževanju italijanske vojske, z množičnim vključevanjem v narodnoosvobodilno vojsko in z izkazovanjem velikega junaštva v njenih vrstah, s stoodstotno udeležbo pri graditvi ljudske oblasti, tj. pri volitvah in delu vaških in občinskih narodnoosvobodilnih odborov, s številnimi mitinzi in z veličastnimi množičnimi zborovanji, ki so bila po vsej pokrajini in na katerih so govorili zlasti člani na novo ustanovljenega Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo, se je primorsko ljudstvo tiste dni kot v plebiscitu izreklo za novo, združeno Slovenijo. Zato je vrhovni plenum Osvobodilne fronte 16. septembra 1943 razglasil priključitev Slovenskega primorja k svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji, kar je čez dva in pol meseca potrdilo drugo zasedanje AVNOJ v Jajcu.

Veliki uspehi narodnoosvobodilnega gibanja v prvih dneh po kapitulaciji Italije so omogočili nastanek razsežnega osvobojenega ozemlja, ki se je mimo Ljubljane in nekaterih večjih krajev ob železnicah Ljubljana—Postojna—Trst in Podbrdo—Gorica, ki jih je nemška vojska zasedla že konec avgu-

sta 1943, raztezalo od Gorjancev in Gorskega Kotora do Furlanske nižine. To, v času narodnoosvobodilne borbe največje osvobojeno ozemlje na Slovenskem, ki je obsegalo ves južni del Slovenije z okrog 700.000 prebivalci, ni bilo samo posledica trenutne nemoči nemškega okupatorja, temveč predvsem posledica moči narodnoosvobodilnega gibanja. Vso oblast na osvobojenem ozemlju sta prevzeli Osvobodilna fronta in narodnoosvobodilna vojska ter na njem organizirali lastno upravo. Na Dolenjskem in na Notranjskem je zanjno skrbela 14. septembra 1943 ustanovljena upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje, v Slovenskem primorju pa Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, ustanovljen 11. septembra 1943 na Vogrskem.

Na razsežnem osvobojenem ozemlju sta izvršni odbor OF in glavni štab NOV in PO Slovenije 11. septembra razglasila splošno mobilizacijo vseh za orožje sposobnih moških od 18. do 45. leta starosti za narodnoosvobodilno vojsko. Zato pomeni obdobje po kapitulaciji Italije tudi obdobje velikega razvoja partizanske vojske, ko so se okrepile že obstoječe enote in ustanovile mnoge nove, in hkrati tudi obdobje njene dokončne organizacije. XIV. in XV. diviziji, v katerih so ustanovili nove brigade, se je že sredi septembra pridružila nova, XVIII. divizija in vse tri so nato sestavljale VII. korpus NOV in PO Jugoslavije, veliko udarno vojaško silo narodnoosvobodilnega gibanja v osrednjem delu Slovenije. Še večji in veličastnejši je bil razrast partizanske vojske v Slovenskem primorju, kjer je že v prvih dneh vseljudske vstaje nastalo kar okrog 30 novih bataljonov. Iz njih so že sredi septembra začeli ustanavljati odrede, konec septembra brigade in 6. oktobra 1943 so ustanovili tri divizije: Goriško (XXX.), Triglavsko (XXXI.) in Tržaško (pozneje ukinjena) ter 22. decembra 1943 IX. korpus, močno udarno vojaško pest naše osvobodilne borbe v zahodnem delu Slovenije.

Dejstvo, da pozneje niso ustanovili nobenih novih brigad in divizij niti na Dolenjskem in Notranjskem niti na Primorskem in Gorenjskem, razen italijanskih in specialnih (dve topniški, zaščitno, gradbeno in dve VDV brigadi), kaže na to, kako temeljiti sta bili mobilizacija in organizacija narodnoosvobodilne vojske v prelomnem obdobju narodnoosvobodilne borbe po kapitulaciji Italije.

Prizadevanja slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja, da vzbudi k odporu proti fašizmu in nacizmu tudi druge narode na narodno mešanem ali na sosednjem italijanskem ozemlju in naglo širjenje osvobodilne

misli v severni Italiji, sta po kapitulaciji Italije omogočila množičnejše vključevanje Italijanov v narodnoosvobodilno vojsko Slovenije in formiranje prvih italijanskih partizanskih enot na našem ali na sosednjem italijanskem ozemlju. Ravno na goriški fronti, na Krasu, v Goriških Brdih so se začeli skupaj bojevati partizani slovenske in italijanske narodnosti in skupaj so nato prelivali kri za velike in svetle ideale Rezistence.

Nove politične in vojaške razmere po kapitulaciji Italije so na večjem delu slovenskega ozemlja omogočile nov polet narodnoosvobodilnega gibanja. Njegov vrhunec prav gotovo pomeni zbor odposlancev slovenskega naroda. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je že pred italijansko kapitulacijo pripravljalo širši zbor predstavnikov slovenskega naroda, ki ga poleti leta 1942 ni moglo sklicati zaradi sovražnikove ofenzive. Zdaj, po kapitulaciji Italije, pa je razsežno osvobojeno ozemlje omogočalo sklicati zbor na še širši podlagi, tj. izbrati odposlance z demokratičnimi volitvami. Volitve je razpisal izvršni odbor OF dne 11. septembra in od 20. do 25. septembra so na terenu in v vojski, na osvobojenem ozemlju neposredno, na neosvobojenem pa posredno, izvolili več kot 640 poslancev.

Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943 (pravzaprav do zgodnjih jutranjih ur 4. oktobra) je bil že zaradi velikega števila izvoljenih in prisotnih odposlancev edinstven pojav ne samo v naši narodnoosvobodilni borbi, temveč tudi v zgodovini odporiških gibanj v Evropi med drugo svetovno vojno, saj ni znano, da bi se še pri kakšnem drugem okupiranem narodu v Evropi zbralo takšno število neposredno izvoljenih ljudskih odposlancev. In mimo njegove množičnosti ni mogla niti slovenska kontrarevolucija, saj je npr. »Slovenec« dne 2. februarja 1944 moral priznati, da je samo »ljubljska pokrajina« imela na zboru »več odposlancev kot pa vsa bivša Jugoslavija« in da je »vsako še tako majhno hribovsko vas zastopal poseben odposlanec«.

Še večji je vsebinski pomen zbora, saj je bil prvi demokratično izvoljeni, iz ljudskih predstavnikov obstoječi zbor. Odločal je o vseh tistih osnovnih in usodnih vprašanjih, ki so zadevala takratni in bodoči razvoj in obstoj naše narodne skupnosti. Program Osvobodilne fronte, izražen v znamenitih devetih temeljnih točkah, in njegovo dotedanje uresničevanje sta dobila najširšo potrditev. Slovenski narod, ki si je v dotedanjem osvobodilnem boju prvič v svoji zgodovini ustva-

ril svojo narodno vojsko kot enega prvih atributov svoje državnosti, si je preko zbora odposlancev prvič v svoji zgodovini na dosledno demokratičen in parlamentaren način izvolil svoje prvo politično vodstvo in demokratično predstavništvo, tj. 120-članski Slovenski narodnoosvobodilni odbor, ki se je že čez nekaj mesecev začel kot SNOS oblikovati v prvi slovenski ljudski parlament. S tem je slovenski narod položil temelje svoji državnosti in je »končno veljavno stopil v krog suverenih narodov«.

Zbor odposlancev slovenskega naroda je hkrati potrdil programsko načelo Osvobodilne fronte o zedinjeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji, temelječi na narodni enakopravnosti in na pravici vsakega naroda do samoodločbe. Izrekel se je za sožitje slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi v takšni Jugoslaviji in izvolil 42-člansko delegacijo za drugo zasedanje AVNOJ, ki je pred petindvajsetimi leti položilo temelje novi Jugoslaviji.

Poleg zbora odposlancev slovenskega naroda so bile na osvobojenem ozemlju še druge manifestacije, ki so izražale privrženost poklicev in organizacij narodnoosvobodilnemu gibanju. Vojne razmere, tj. bližajoči se začetek velike nemške ofenzive na Dolenjskem in Notranjskem, sicer niso omogočile sklicanja vseh kongresov in konferenc, ki jih je predvidevalo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, vendar so septembra pripravili in imeli v Ribnici kongres aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske in dobrovoljcev iz prve svetovne vojne, oktobra na Suhorju pri Metliki zbor slovenskih pravnikov z osvobojenega ozemlja, v Kočevski Reki prvi kongres Zveze slovenske mladine in v Dobrničju prvi kongres Slovenske protifašistične zveze; prvi kongres slovenskih kulturnih delavcev pa je bil v začetku leta 1944 v Semiču.

Osvobodilno gibanje slovenskega naroda je s svojo širino in močjo že pred kapitulacijo Italije spravljal okupatorje v nezavidljiv položaj in je npr. moral Himmler slovensko Štajersko in Gorenjsko 21. junija 1943 razglasiti za območji protipartizanskega bojevanja, kot je to istega dne storil z Ukrajino in Bosno. Ko pa se je po njej še bolj razmahnilo in okrepilo, je postal položaj nemškega okupatorja zelo kritičen, saj se je partizanska vojska pojavila tik pred Ljubljano, Gorico, Trstom in Reko in mu ogrozila pomembne prometne zveze. Njegovo vrhovno vojaško poveljstvo je menilo, da je to območje postalo glavno nevarno območje in da je Tito nanj prenesel težišče svojega vojskovanja in raz-

kačeni Hitler je moral tiste dni nanj nenehno pošiljati nove in vse večje enote, da bi vsaj za silo obdržale zveze s fronto v južni Italiji in z enotami v severni in srednji Italiji ter zavarovale istrsko obalo. To niso bile kakšne policijske ali rezervne vojaške enote, temveč elitne vojaške operativne enote, sposobne in pripravljene, da vsak hip odrinejo na fronto. In ko je naposled ukazal, naj udarijo proti osvobojenemu ozemlju, je še posebej ukazal, da po tej ofenzivi slovensko prebivalstvo ne sme pomeniti več nobene nevarnosti. Njegove izjave in tudi izjave drugih nacističnih veljakov iz tistega časa pričajo, da so se dobro zavedali, kako za komunistično partijo stoji v osvobodilni vojni ves slovenski narod in kako nevarno jim je to gibanje. Čeprav je bila nemška ofenziva v Sloveniji, ki je trajala od 25. septembra do 12. novembra 1943, velikopotezen poskus razbiti narodnoosvobodilno vojsko in čeprav je sovražniku uspelo razkosati veliko osvobojeno ozemlje, prizadeti

nekatero nove in neizkušene enote, zlasti v Istri, pa ni mogla niti razbiti naše vojske niti preprečiti njene ofenzive na drugih območjih niti ni mogla resneje škodovati narodnoosvobodilnemu gibanju ali pa zavreti njegovega visokega poleta.

Tako v političnem kakor tudi v vojaškem pogledu pomeni obdobje kapitulacije Italije v Sloveniji vrhunec v razvoju narodnoosvobodilnega gibanja. Nekatero njegove manifestacije, npr. zbor odposlancev slovenskega naroda, vseljenska vstaja v Slovenskem primorju, splošna mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko, so bile tako po obsegu kot po svojem zgodovinskem pomenu edinstvene ne samo za tisti čas, temveč za ves čas osvobodilne borbe. Uspehi, ki jih je narodnoosvobodilno gibanje doseglo poleti in jeseni 1943, so bili trden temelj za ves njegov nadaljnji razvoj. Nista mu jih mogla več iztrgati iz rok niti nemški okupator niti domača reakcija.

